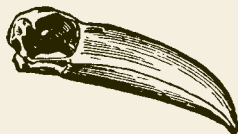

CHRISTINE WEBB

Erityisin eläin

MYTTI IHMISYYDEN
YLIVERTAISUUDESTA

CHRISTINE WEBB

Eritzyisin eläin

MYYTTI IHMISYYDEN
YLIVERTAISUUDESTA

SUOMENNOS KAISA KORTEKALLIO

*KOSMOS

Ensimmäinen painos

Englanninkielinen alkuteos *The Arrogant Ape* © Christine Webb 2025

Suomenkielinen laitos © Kaisa Kortekallio ja Kosmos 2025

ISBN 978-952-352-202-2

Kansi: Tero Ahonen

Kosmos on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä

Lönnrotinkatu 18 A, 00120 Helsinki

***KOSMOS**

Painettu EU:ssa.

Tuoteturvallisuuteen liittyvät tiedustelut: tuotevastuu@kosmoskirjat.fi

*Frans de Waalille,
rakkaalle mentorilleni ja erityisen maanläheiselle eläimelle*

SISÄLLYS

LUKU 1	Ihmisen ylemmyyskompleksi.....	9
LUKU 2	Poisoppimisen käyrällä.....	24
LUKU 3	Vastakkainasettelun pakko.....	53
LUKU 4	Sokaiseva ylpeys.....	87
LUKU 5	Kaiken mittavirhe.....	121
LUKU 6	Toisinajattelua.....	157
LUKU 7	Suhteellisia kysymyksiä.....	188
LUKU 8	Rehevä rinne.....	214
LUKU 9	Alkuperäiskansainen perintömme.....	247
LUKU 10	Paluu maahan.....	276
	Kiitokset.....	292
	Viitteet	296
	Hakemisto	347

LUKU 1

IHMISEN YLEMMYYSKOMPLEKSI

”Millainen mestariteos onkaan ihminen!” hämmästelee Hamlet. ”Miten jalo järjeltään, miten verraton taidoiltaan! – – Toimissaan kuin enkeli, älyltään kuin jumala! Luomakunnan koristus ja eläimen esikuva!”¹

Parissa lyhyessä säkeessä Shakespeare esittelee länsimaisen ajattelun keskeisimmän teeman: ihminen on fiksuin, moraalisin ja kyvykkäin laji maan päällä.

Mietin kuitenkin: jos todella uskomme olevamme niin paljon parempia kuin muut lajit, miksi olemme käyttäneet tuhansia vuosia asian alleviivaamiseen?

Psykologit ovat osoittaneet, että ihmiset ylikorostavat omia kykyjään ja saavutuksiaan kätkeäkseen riittämättömyyden ja epäonnistumisen tunteita.² Kärsimmekö siis ylemmyyskompleksista suhteessa muihin lajeihin?

Emmehän ole suurimpia, nopeimpia tai vahvimpia. Sini-valaat, gepardit ja sarvikuonokkaat voittavat meidät näissä kisoissa. Emme myöskään ole lukuisimpia emmekä pitkäikäisimpiä. Muurahaiset ja sienieläimet (puhumattakaan useimmista bakteeri- ja kasvilajeista) päihittävät meidät helposti. Muiden lajien kyvyt ylittävät ihmisten kyvyt lukemattomilla

tavoilla. Yritäpä vain nähdä kotkaa pitemmälle tai kilpailla delfiinin kanssa kaikuluotauksessa! Näin ollen olemme kääntyneet älykkyytemme puoleen. Niin se on! Siinä meillä varmasti on etulyöntiasema.

Carl von Linné, modernin eliöidenluokittelujärjestelmän isä, nimesi meidät *Homo sapiensiksi*, ”viisaaksi ihmiseksi”. Nykyään kutsumme itseämme *Homo sapiens sapiensiksi*, viisaista viisaimmaksi. Tämä superlatiivien värittämä itsekäsitys on vastoin darwinilaisia ajatuksia lajien välisestä jatkuvuudesta.

Tästä huolimatta nykypäivänkin medioissa ja tutkimuksessa pönkitetään ihmisen erityisasemaa tämän tästä. Huomiota herättää esimerkiksi se, kuinka usein ihmislaji esitetään ympäristöstään erillisenä ja sitä ylempänä olentona, joko suoraan tai piilotetusti. ”Vaikka olemme eläimiä – – emme ole *vain* eläimiä”, kirjoittaa filosofi Roger Scruton mielipidekirjoituksessaan *New York Timesissa* vuonna 2017. ”Olemme persoonallisia yksilöitä ja asutamme elettyjä maailmoja, joita ei voi palauttaa luontoon.”³ *The Guardianissa* vuonna 2018 ilmestyneessä artikkelissa ”The Human League: What Separates Us from Other Animals?” geenitutkija Adam Rutherford linjaa, että ”emme voi tyydyttävästi verrata käyttäytymistämme muiden eläinten käyttäytymiseen, ja sellaisen puolustaminen on usein huonoa tiedettä”.⁴ Kuten vertailevan psykologian tutkija Thomas Suddendorf vannoo CNN:llä, ”vaikuttaa ilmiselvältä, että meissä on jotain varsin erityistä”.⁵

Ihmisen erityisaseman korostaminen on aina läsnä myös silloin, kun yritetään löytää se tekijä, joka tekee ihmiskunnasta ainutlaatuisen. NPR:n vuonna 2016 julkaisemassa haastattelussa ”Why Did Humans Become the Most Successful Species on Earth?” historioitsija ja bestseller-kirjailija Yuval Harari nimeää ihmisen mielikuvituksen siksi tekijäksi, ”jonka vuoksi miljardi ihmistä voi tehdä yhteistyötä mutta miljardi simpanssia ei, ja jonka vuoksi me olemme käyneet Kuussa, halkaisseet atomin ja ratkaisseet DNA-koodin, kun taas ne vain leikkivät

kepeillä ja banaaneilla.”⁶ Artikkelin *Los Angeles Times*issa puolestaan nimeää erityislaatuisuuden syyksi ainutlaatuisen hyväsydämisyytemme: ”Ehkä kutsumme laupeutta ’inhimillisyydeksi’ juuri siksi, että vain meillä on kyky siihen.”⁷ Aikakausmedia on täynnä otsikoita, joissa julistetaan, että nyt on löydetty se graalinmalja, joka tekee meistä *ihmisiä*: lajimme on pistämättömän älykäs, sopeutuva, ystävällinen, kielellisesti kyvykäs, luova tai jotain muuta.

Ihmisen erityislaatuisuutta korostetaan muuallakin kuin populaarisissa mediassa. Kokonaiset konferenssit keskittyvät selvittämään, mikä tekee ihmisistä erityisiä. Association for Psychological Science -yhdistyksen konferenssissa vuonna 2019 kädellistutkija Michael Tomasello aloitti puheensa pyytämällä anteeksi isoilta ihmisapinoilta, ja esitti sitten argumenttinsa ihmisten kognitiivisen yliveraisuuden puolesta.⁸ Kokonainen tutkimussuuntaus keskittyy tähän valtavaan kuiluun ihmisten ja muiden eläinten mielten välillä. Biologisen antropologian tutkija Marc Hauser kutsuu sitä nimellä *humaniqueness*, ihmisen ainutlaatuisuus.⁹ Vallitsevan tarinan mukaan muilla kädellisillä on ihmiskognition perusrakenteet mutta ei niitä ihmismielen ainutlaatuisia sopeutumia, joiden ansiosta lajimme on levinnyt ja kukoistanut. Nämä mielen piirteet ovat auttaneet ihmisiä valloittamaan planeetan – ja tätä valloitusta kutsutaan usein ihmisen ”evolutiiviseksi menestykseksi”. Mitä muuta voisi odottaa lajilta, joka niin usein kehuu omaa älykkyyttään? Vaikuttaa siltä, että meistä tekee erityisiä juuri se, että ajattelemme olevamme erityisiä. Hamlet oli oikeassa yhdessä asiassa: olemme melkoinen teos.

Erityisin eläin -teoksen argumentti on, että ihmisen erityisaseman korostaminen – siis antroposentrismi tai usko ihmisen yliveraisuuteen – on ekologisen kriisin juurisyy. Tämä

sitkeä ajatusmalli saa ihmiset uskomaan, että he ovat luonnon yläpuolella, erillisiä maasta sekä muista lajeista ja oikeutettuja hyödyntämään niitä omaksi edukseen. Nyt sama ajatusmalli pettää meidät kiihdyttäessään metsäpaloja, merenpinnan nousua, lajikatoa ja koronan kaltaisia pandemioita.

Tämä onneton ja vaarallinen maailmankuva on niin valtava sumutus, että monet ihmiset eivät tiedosta sitä lainkaan. Ihmisen erityisaseman myytti omaksutaan jo nuorella iällä, ja monet yhteiskunnan elementit vahvistavat sitä – koulut ja oppikirjat, saarnat, poliittiset kampanjat, mainokset, elokuvat, juhlat, kieli ja niin edelleen. Kaikkein häiritsevintä saattaa kuitenkin olla se, että ihmisen erityisaseman korostaminen on valloittanut tieteen.

Tiedän tämän kokemuksesta, koska olen ammatikseni tutkinut lähimpien elävien kädellissukulaistemme mieliä.

Eräänä aamuna Namib-aavikon laidalla Bear-niminen paviaani luki ajatukseni. Edeltävänä päivänä hän ja tusina muuta paviaania olivat kerääntyneet joukkona kollegani ympärille, haukahdelleet kovaa ja kimeästi ja läiskineet tätä säärille. Emme olleet varmoja riehuminen syistä, mutta Bear oli selvästi pääpiiruna. Tuota seuraavana aamuna pidin etäisyyttä joukkoon huollissani siitä, että tapaus saattaisi toistua. Silloin Bear ja kumppanit marssivatkin harjanteen yli. Tällä kertaa he suuntasivat suoraan luokseni. Horjahtelin alas jyrkkää kivikkorinnettä enkä päässyt pois tieltä. Sydämeni hakkasi ja kämmeneni hikosivat, mutta pysyttelin ulkoisesti rauhallisena. Sitten tapahtui jotain unohtumatonta, mikä muutti täysin käsitykseni muista eläimistä ja heidän kyvyistään. Viilipyttymäisestä käytöksestäni piittaamatta Bear tuli viereeni ja asetti kätensä säärelleni. Hän katsoi ylös minuun ja näytti kömpelön, hampaat paljastavan irtivityksen. Kädellistutkijana tunnistin sen sovittelevaksi eleeksi, paviaanien tavaksi välttää ja ratkaista keskinäisiä konflikteja. Hän yritti sopia edellisen päivän riitaa. Tämä paviaani tiesi, mitä minä tiesin, ja pyrki korjaamaan tilanteen.

Miksi tämä kohtaaminen oli niin erityinen? Myöhemmin tuona päivänä pohdin asiaa telttani suojissa ja muistin, kuinka monta kertaa minulle oli opintojeni aikana kerrottu, etteivät muut kädelliset pysty ”lukemaan ajatuksia” – että niiltä puuttuu ”mielen teoria”. Tämä on yksi niistä monista kognitiivisista kyvyistä, joiden väitetään erottavan ihmiset muista eläimistä. Paviaanien ei pitäisi tietää, mitä muut paviaanit tietävät, eikä varsinkaan, mitä toisen lajin edustaja saattaa ajatella. Mutta entä Bear? Bear luki ajatukseni. Minun on täytynyt tietoisesti pyrkiä unohtamaan monia asioita, jotka esitettiin opinnoissani tosiasioina.

Vuosisatojen ajan länsimainen filosofia ja uskonto ovat pitäneet yllä uskomusta, että ihmislaji on maailmankaikkeuden keskipiste ja muita ylempänä. Charles Darwin mullisti tämän maailmankuvan esittämällä teorian luonnonvalinnan ohjaamasta lajien kehityksestä. Darwin osoitti, että lajit muodostavat verkottuneen elämän puun eivätkä hierarkiaa. Hän olisi varmaankin itse yllättynyt siitä, miten kestävä vaikutus kollektiiviseen mielikuvitukseen ihmisen erityisyyden ajatuksella on ollut. Mutta hän tiesi, että tätä myyttiä ylläpitävälle yhteiskunnalle hänen omat ajatuksensa näyttäytyivät uhkana. Kuten hän kirjoitti muistikirjaansa yli kaksikymmentä vuotta ennen *Lajien synnyn* julkaisua: ”Ylimielisyydessään ihminen pitää itseään suurena työnä, jumalan aseman ansaitsevana. Nöyrempää, ja uskoakseni totuudenmukaisempaa, olisi pitää häntä eläimistä syntyneenä.”¹⁰

Nykypäivänä tiede on yhä suuremmalta osin vastuussa siitä, millaisena ymmärrämme ihmisen aseman osana luontoa. Mutta kun annamme ihmisen ylivertaisuuden ideologian soluttautua tieteeseen, syntyy puolueellisia näkemyksiä, jotka uusintavat ajatusta ihmisen erityisasemasta eivätkä tue maanläheisempää ja autenttisempaa näkemystä ihmisen kyvyistä. Tämä on yksi suurimmista syistä siihen, että ihmisen erityisaseman myytti hallitsee nykyajattelua. Tästä syystä – toisin kuin Darwinin

teoria jatkuvuudesta ihmisten ja muiden eläinten mielten välillä antaisi odottaa – nykytutkijat pitäytyvät siinä näkemyksessä, että ihmisten ja eläinten mieliä erottaa valtava kuilu.

Erityisin eläin sai alkunsa vuonna 2019, kun aloitin työt Harvardin yliopiston ihmisen evoluutiobiologian laitoksella. Minua on pitkään kiinnostanut, kuinka ihmiset ovat kehittyneet nykyisenlaisiksi. Koko ikäni kestäneen muihin eläimiin kohdistuneen kiinnostukseni lisäksi kiinnostus ihmisten kehitykseen on yksi syy siihen, että päädyin kädellistutkijaksi. Evoluutiivinen näkökulma korostaa jatkuvuutta – lajienvälisissä eroavaisuuksissa on kyse aste-eroista eikä niinkään laadullisista eroista. Tästä huolimatta ajatus, jonka mukaan jokaisella meidän lajimme edustajalla on olemuksellisia piirteitä, joita muilla lajeilla ei ole, on pitänyt hämmästyttävän pitkään pintansa. Historian saatossa yrityksiin määritellä vakaata, ainutlaatuisia ja universaalia ”ihmisluontoa” on joko sisällytetty muiden lajien edustajia tai niiden ulkopuolelle on suljettu erilaisia ihmisiä (usein heitä, joita yhteiskunnassa muutenkin on syrjitty ja marginalisoitu).

Kun kerran korostamme kertomusta ihmisen ainutlaatuisuudesta, voisimme yhtä hyvin tehdä samoin myös muiden eliöiden kohdalla. Kaikki lajit ovat kehittäneet erikoistuneita sopeutumia ympäristöihinsä. Jos ihmiset ovatkin ainutlaatuisia, niin on jokainen muukin laji. Ihmisen erityisaseman korostaminen on kuitenkin eri asia kuin ihmisen ainutlaatuisuuden toteaminen. Ihmisen erityisasemaa korostavaan ajatteluun kuuluu, että se, mikä ihmisistä tekeekään erityisiä, tekee heistä myös arvokkaampia ja kehittyneempiä. Muiden lajien erityispiirteillä taas ei ole tällaista arvoa lisäävää vaikutusta.

Voisi olettaa, että evoluutioteorian hyväksyminen tieteissä olisi johtanut ihmisen erityisaseman korostamisesta luopumiseen. Tämä maailmankuva on kuitenkin juurtunut niin syväälle yhteiskuntaan, että tiedostamattaankin melkein kaikki ihmiset (myös tieteentekijät) hyväksyvät sen peruslähtökohdat.

Seuraavissa luvuissa perehdymme ajatuksiin, joista jotkin ovat ristiriidassa yleisesti hyväksymiemme tosiasioiden kanssa – niin syvästi sisäistettyjen oletusten, että emme edes tunnista niitä oletuksiksi. Ajatusta ihmisen erityisasemasta on toistettu niin usein ja se on jätetty haastamatta niin pitkään, että tuskin enää edes tunnistamme sitä kertomukseksi; päinvastoin, olemme sisäistäneet sen ”tosiasiana”. Tämän maailmankuvan purkaminen voi olla haastavaa, mutta samalla se on myös palkitsevaa. Omien puolueellisten kantojemme tiedostaminen voi auttaa meitä suuresti ja samalla hyödyttää muita lajeja. Kun opimme tunnistamaan, kuinka laajasti ajatus ihmisen erityisasemasta on hyväksytty, maailmankuvamme ja tieteen tekemisen tapamme voivat muuttua. Monien ajattelu, omani mukaan lukien, on jo muuttunut. Tästä tämä kirja kertoo.

Olen viettänyt suurimman osan aikuiselämästäni kädellisten ei-ihmisten tutkimuksen parissa – olen tutkinut heidän rikasta sosiaalista, emotionaalista ja kognitiivista elämänsä sekä Namibian karuilla aavikoilla, joilla viihtyy hämmästyttävä paviaanijoukko, että simpansseja pelastavassa ja kuntouttavassa sambialaisessa eläinhoitolassa. Nämä kädelliset ovat opettaneet minulle monia asioita. Ennen kaikkea he ovat näyttäneet minulle ihmisiä ja muita lajeja erottavien rajojen keinotekoisuuden ja opettaneet, että piirrämme noita rajoja lähtökohtaisesti virheellisillä tavoilla.

Esimerkki: Useimmat väitteet ihmisten kognitiivisesta ainutlaatuisuudesta perustuvat kokeisiin, joissa vangittujen simpansien kykyjä verrataan täysin vapaiden länsimaisten ihmisten kykyihin. Näiden tutkimusten kirkas johtopäätös on, että ihmiset päihittävät apinat monilla eri kognition alueilla, kuten mielen teoriassa, yhteistyössä, pyyteettömyydessä, metakognitiossa, jaetussa tarkkaavaisuudessa ja prososiaalisuudessa. Mutta liian

usein vaaka on valmiiksi kallellaan: hypoteesien kehittämisessä, kokeiden suunnittelussa ja löydösten arvioinnissa suositaan ihmisiä muiden lajien kustannuksella.

Oletamme, että vankeudessa elävät simpanssit ja vapaat ihmiset voivat toimia lajiensa edustajina, mutta näin ei ole. Simpanssit ovat yleensä viettäneet koko elämänsä pieniin ryhmiin eristettyinä, ihmisten luomissa rajoitetuissa olosuhteissa. Olen itsekin tutkinut kädellisiä ei-ihmisiä vastaavissa olosuhteissa – laboratorioissa, eläintarhoissa ja eläinhoitoloissa. Vankeudessa elävät simpanssit ovat aivan toisenlaisia kuin lajin villit edustajat. Myöskään tutkimuksiin osallistuvat ihmisryhmät eivät ole edustava otos ihmiskunnasta: nykytutkimuksen mukaan he ovat psykologisesti omalaatuisia verrattuna maailman enemmistöön – heihin viitataan akronyymilla WEIRD, 'outo' (englannin sanoista *western, educated, industrialized, rich* ja *democratic* eli 'länsimainen', 'koulutettu', 'teollistunut', 'rikas' ja 'demokraattinen').¹¹ Näin ollen tällaiset vertailut kertovat hyvin vähän näiden kahden lajin kognitiivisten kykyjen eroista.

Lisäksi tällaiset tutkimukset perustuvat ihmiskeskeisiin koeasetelmiin. Ne sisältävät tehtäviä ja elementtejä, joita muiden lajien edustajat eivät koskaan kohtaaisi luonnossa, kuten kosketusnäyttöjä ja muovisia leluja. Tällainen tutkimus voi kertoa vain, kuinka muunlajiset suoriutuvat sellaisista tehtävistä, joissa ihmiset loistavat. Se kertoo hyvin vähän muiden lajien omista evoluution myötä kehittyneistä kognitiivisista sopeutumista. Yhtä hyvin voisimme tarjota WEIRD-ihmisille erikokoisia keppejä, kiviä ja pähkinöitä ja tutkia, kuinka hyvin he pärjäävät termiittienkalastuksessa tai pähkinäsärjennässä simpansseihin verrattuna. Nämä tehtävät vaativat älykästä ennakointia, näppäryyttä, huomion keskittämistä ja kausaalista päättelyä. Päättelisimmekö ihmisten suoritusten perusteella, että heidän kognitiiviset kykynsä näillä alueilla ovat heikompia kuin simpanssien? Eräässä satiirisen *The Onion* -verkkojulkaisun artikkelin otsikossa summattiin hyvin tämä ihmiskeskeinen vinouma:

”Tutkimus: Delfinit eivät ole kovin älykkäitä kuivalla maalla.”¹²
Kun maailmaa mitataan ihmisille tehdyllä mittapuulla, muut lajit jäävät auttamatta vajaamittaisiksi.

Vähemmän ihmiskeskeinen paradigma auttaisi ymmärtämään muiden lajien omia kognitiivisia sopeutumia sen sijaan, että niitä verrattaisiin ihmisstandardeihin, joihin nähden ne vaikuttavat aina huonommilla. Uraauurtavat tieteentekijät ennen ja nyt ovat vastustaneet ihmisen erityisasemaa korostavan ajattelun luomia paineita ja rajoituksia. Heidän työnsä on vaikuttanut suuresti omaan tutkimukseeni. Mitä tapahtuu, kun tieteentekijät lähestyvät tutkimiaan järjestelmiä nöyryydellä, kunnioituksella ja avoimin mielin? Katsotaan vaikka kaikkien tuntemaa Charles Darwinia tai vähemmän tunnettua visionääriä Lynn Margulisia, kasvitieteilijä Robin Wall Kimmereriä tai kädellistutkija Frans de Waalia. Heidän löydöstensä ansiosta voimme arvostaa paremmin ei-ihmisten elämien monitahoisia ilmiöitä – laululintujen ja preeriakoirien kielistä aina simpansien ja riuttakalojen kulttuureihin sekä kasvien ja sienten nokkeluuteen. Kun luovomme ihmisten yliveraisuuteen liittyvistä päähänpintymistä ja ajattelemme lajeja niiden omilla ehdoilla, avautuu uudenlainen, mullistava näköala niin muihin eliöihin kuin itseemme. Tutkimuksesta tulee voimallinen metafora sille, miten voimme ymmärtää maailmaa ja elää siinä – tavoilla, joita alkuperäiskansojen kulttuurit ovat pitkään luoneet ja suojelleet. Tässä kirjassa esitän, että vähemmän ihmiskeskeinen lähestymistapa on sekä mahdollinen että tarpeellinen. Se luo parempaa tiedettä ja antoisampaa, kestävämpää elämäntapaa.

Ihmisen erityisaseman kritiikit keskittyvät usein moraalisiin velvoitteisiimme muita lajeja kohtaan. Ne eivät ota huomioon sitä, että ainutlaatuisuuden ja yliveraisuuden harhoista luopuminen on myös ihmiskunnalle hyödyllistä. Ei vain siksi, että

nämä harhat ovat ympäristökriisin juurisyy, vaan myös siksi, että ne estävät meitä kohtaamasta maailman ihmeensekaista kun- nioitusta ja nöyryyttä herättävillä tavoilla. Kun ihmiskeskeiset linssit eivät enää hämää näköämme, voimme selvemmin tun- tea kuuluvamme luontoon.

Opetan yliopisto-opiskelijoille kurssia, jonka nimi The Arro- gant Ape on sama kuin tämän kirjan alkuperäinen englannin- kielinen nimi. Saan todistaa opiskelijoiden maailmankuvan mullistuvan heidän oppiessaan tunnistamaan, kuinka ajatus ihmisen erityisasemasta on aiemmin rajoittanut sitä. Kun side poistetaan heidän silmiltään, he alkavat kokea luonnon entistä elävämpänä, tuntoisempana ja tietoisempana. Kävely kampuk- sella tai metsässä ei tunnu samalta kuin ennen: se onkin mah- dollisuus kohdata moninaisia elämänmuotoja ja tuntea olevansa osa jotain itseä suurempaa. Joissakin meistä ihmisen erityis- aseman purkaminen vahvistaa aavistusta, jota olemme pitkään pitäneet ilmeisenä: että maailma on täynnä erilaisia mieliä ja tie- toisuuksia. Toisille taas kokemus muistuttaa heräämistä – kuin muistaisi aiemmin koetun lapsenomaisen luonnonihmettelyn ja yhteyden. Omat ja opiskelijoideni kokemukset ovat rohkaisseet minua kokoamaan nämä ajatukset tämän kirjan muotoon.

Tämä uudistunut suhde luontoon eheyttää ja virkistää meitä. Se tyydyttää yhden vanhimista ja syvimmistä kaipuistamme, kaipuun tulla osaksi laajempaa kokonaisuutta. Samalla se antaa meille voimia toimia muutoksen edistämiseksi. Opiskelijoissani ihmisen erityisaseman purkaminen herättää ekologista tietoi- suutta, jota monet suuntaavat aktivismiin luonnon tai eläinten oikeuksien puolesta. Kun maailma hahmotetaan objektina, sen tuhoaminen ei merkitse mitään. Kun taas käsitetään, että maailma on elollinen olento, johon itsekin kuuluu, aktivismi ei enää ole valinta – siitä tulee elämäntapa. Tämä johtuu yhdestä yksinkertaisesta mutta usein unohdetusta totuudesta: ihmisten luontoon kohdistamat toimet riippuvat heidän suh- teestaan luontoon. Kun harhakuvat ihmisen yliveraisuudesta

ja erillisyydestä murtuvat, emme enää voi seurata luonnontuhoa sivusta. Yksi syy on, että näemme mitä voimme saavuttaa – emme ainoastaan kamppailun päätteeksi vaan saman tien. Tämä poikkeaa virkistävällä tavalla vallitsevasta luonnonsuojelunarratiivista, jossa korostetaan uhrauksia, kustannuksia ja pitkän aikavälin tuhoisia vaikutuksia. Luonto ei ole keino ihmisten tavoitteiden saavuttamiseen vaan keskinäisriippuvainen järjestelmä, jonka hyvinvointi lopulta määrittää omaamme.

Koronapandemia havainnollistaa tätä. Luonto näytti vastustavan ihmisten ylivoimaisuutta hurjemmin kuin koskaan ennen. Kuitenkin medioissa ylistettiin ihmisten nerokkuutta rokotteiden kehittämisessä ja sivuutettiin se, että luultavasti ihmiset alun perin herättivät viruksen riistäessään eläinten elinympäristöjä (ja että sama toiminta väistämättä johtaa uusiin zoonootisiin tauteihin tulevaisuudessa). Samaan aikaan sotaistat puhutavat, joissa ”sodittiin” tai ”kamppailtiin” virusta vastaan, vahvistivat käsitystä luonnosta voimana, jota täytyy kontrolloida ja hallita. Samanlaiset ihmiskeskeiset narratiivit ovat olleet vallalla myös viime aikojen ilmastomuutosta käsittelevissä keskusteluissa: ympäristöongelmiin on haettu teknisiä pikaratkaisuja esimerkiksi Marsin valloituksesta tai ilmaston muokkaamisesta auringonsäteilyä heijastamalla. Tällä tavoin ohitetaan tärkeä tilaisuus purkaa yleisesti jaettuja mielikuvia ihmisen erityisasemasta. Sen sijaan meille vakuutellaan, että ihminen kyllä lopulta selittää luonnon. Kuitenkin nykyisen sotkun on saanut aikaan juuri tämä sama kertomus ihmisen edistyksestä ja herruudesta. Olisi viisasta tunnustaa, että mikäli haluamme selvittää nykyisestä tilanteestamme, emme enää voi tukeutua sen aiheuttaneisiin arvoihin, instituutioihin ja tieteen menetelmiin. Tarvitsemme radikaalisti maanläheisemmän lähestymistavan. Ja kello käy.

Etenen olettaen, että käsität planeetan terveyden olevan huonolla tolalla. Tässä kirjassa en yritä vakuuttaa ketään tilanteen vakavuudesta. Jo tilastot hirvittävät – jokin tilasto vainoaa meistä jokaista. Jos nykymeno jatkuu, eroosio vie mennessään yli

90 prosenttia maailman ruokamullasta vuoteen 2050 mennessä.¹³ 30 prosenttia maailman metsistä on hakattu, 20 prosenttia on heikossa kunnossa ja suurin osa lopusta pirstottu pieniin osiin. Enää 15 prosenttia on luonnontilassa.¹⁴ Maapallon keskilämpötila on noussut yli asteen vuoden 1950 jälkeen, ja vuoden 1982 jälkeen kuumentumisen tahti on yli kolminkertaistunut.¹⁵ Valtameret ovat happamoituneet sata kertaa nopeammin kuin 55 miljoonan vuoden luonnollisen kehityksen aikana.¹⁶ Villieläinten populaatiot ovat romahtaneet melkein 70 prosentilla viimeisten viidenkymmenen vuoden aikana.¹⁷ Pölyttäjät, joiden varassa ihmisten ja monien muiden lajien elämä on, ovat lähellä kuolla sukupuuttoon.¹⁸ Tämän kirjan kirjoittamisen hetkellä nämä toiset olennot ovat katoamassa planeetalta ja arkisista elämistämme.

”Voisin jatkaa”, kirjoittaa toipuva luonnonsuojelija Paul Kingsnorth vastaavan tilastovyörytyksen jälkeen, ”mutta arvelen, että olet kuullut kaiken jo aiemmin ja ettet meidän muiden lailla tiedä lainkaan, mitä tekisit asialle tai voidaanko sille ylipäätään tehdä mitään.”¹⁹

Miksi sitten emme ole ottaneet tarvittavia askelia ilmastomuutoksen tuhoisten vaikutusten estämiseksi, kun ne uhkaavat omaa selviytymistämme ja kun tieteellinen konsensus vaatii välittömiä toimia? Olemmehan tienneet faktat jo pitkään. 1960-luvulla tieteentekijät olivat kyllin huolissaan ilmastomuutoksesta esittääkseen Yhdysvaltain presidentille Lyndon B. Johnsonille muodollisen varoituksen. Näinä aikoina toiminnan esteet eivät ole fyysisiä eivätkä teknologisia. Kasvava kuilu tietoisuuden ja toiminnan välillä paljastaa, että meidän on ajateltava asioiden perustaa – kyseenalaistettava se maailmankuva, joka on johtanut tähän kriittiseen ekologiseen tilanteeseen, haastettava kulttuurimme hallitsevat narratiivit ja kerrottava eri tarinoita kuin ennen.

Monet ihmiset käsittävät jo, että meidän on määriteltävä ja rakennettava uudelleen suhteemme luontoon. Heidän vain on vaikeaa kuvitella, kuinka se tehdään. Juuri tässä piilee ihmisen

erityisasemaa korostavan ajattelun ydin. Se tuudittaa meidät uskoon, että elämäntavallemme ei ole vaihtoehtoja eikä sen rakenteita voi uudistaa. Se ruokkii kollektiivista muutoshitautamme ja voimattomuuttamme, kun vastassamme on kestävä kasvun ja tuotanto – suuntauksia, jotka vaikuttavat välttämättömiltä vaikka ovatkin itse asiassa alkaneet melko hiljattain. Ihmiset olettavat, että nämä ovat niin suuria voimia, ettemme mitenkään voi kumota niitä. Yhtiövallan ahneus ja petollisuus, kapitalistinen talouskäsite ja poliittisen tahdon puute ovat toki merkittäviä tekijöitä. Mutta ei riitä, että romutamme nämä instituutiot – meidän on *suhtauduttava* maailmaan uudella tavalla. Uuden suhtautumisen rakentamista ja ylläpitämistä ei voi täysin organisoida ylhäältä alaspäin. Sen voivat luoda vain yksilöt, joita motivoi erilainen visio ja kokemus hyvän elämän mahdollisuuksista ja jotka voivat sekä kuvitella että toteuttaa uutta antoisampaa suhdetta maailmaan. Vaikka ihmisen ylivoimaisuuden ideologia on muovannut valtakulttuuria vuosisatojen ajan, sitä ei useinkaan nimitä tai tunnusteta. Näin ollen se pysyttelee näkymättömissä samalla kun nimitään ja tutkitaan muita syitä – fossiilisia polttoaineita, elinympäristöjen tuhoamista, lajikirjon köyhtymistä. Suuri osa ihmisen erityisaseman korostamisen voimasta piilee tässä näkymättömyydessä. Se on aikamme voimakkain hiljainen uskomus.

Ihmisen vaikutuksen ennennäkemätön mittaluokka on saanut monet tieteentekijät kutsumaan nykyistä geologista aikakautta antroposeeniksi – eli tunnistamaan, että *antropos* ('ihminen' kreikaksi) on merkittävä planetaarinen voima.²⁰ Vaikka tälle termille onkin päteviä tieteellisiä perusteita, monet tutkijat ovat myös esittäneet kritiikkiä sitä kohtaan. Ensinnäkin puhe antroposeenistä esittää ihmisen vaikutuksen jollain tapaa "luonnollisena" – lajityypillisenä käyttäytymisenä eikä tietyn aikakauden tai kulttuurin ilmentymänä. Kun "ihmisen aika" lisäksi korostaa "ihmiskunnan" roolia, se sivuuttaa tärkeän yhteiskunnallisen ulottuvuuden – nimittäin sen, että ne ihmi-

set, jotka ovat vähiten vastuussa ekologisesta kriisistä, kohtaavat etulinjassa sen seuraukset.²¹

Samaan tapaan: kun ihmisen erityisasemaa kohdellaan jonkinlaisena inhimillisen ajattelun universaalina pohjana, vahvistetaan sitä koloniaalista ajattelutapaa, johon tämä maailmankuva on sitoutunut. Eivät kaikki ihmiset todellakaan pidä yllä hierarkkista jakoa ihmiskuntaan ja muuhun luontoon. Ja kuten myöhemmin näemme, nämä vaihtoehtoiset ideologiat ja suhtautumistavat voivat opettaa meille paljon. Vaikka ihmisen erityisaseman myytti voidaankin löytää monista perinteistä, sitä on ilmaistu ja työstetty näkyvimmin länsimaisessa kulttuurissa. Käytän rutiininomaisesti me-muotoa viitatessani tähän valtakulttuuriin, jonka osana olen elänyt suurimman osan elämästäni. Mutta ihmisen erityisaseman korostaminen ei kuitenkaan ole universaalista sen paremmin kulttuurisella tasolla kuin yksilötasollakaan. Jopa länsimaisen historian varrelta löytyy vastakulttuureja, jotka erkaantuvat sen keskeisistä dogmeista eri tavoin.

Jos otsikkomme erityisin eläin ei ole koko ihmiskunta, kehen tai mihin se viittaa?

Antiikin Kreikan traditiossa ihmisyyttä tutkittiin draaman avulla. Näytelmien keskushenkilöt ilmensivät usein hybristä, ylenmääräistä ylpeyttä, joka juontui omien kykyjen ja saavutusten yliarvioimisesta. Kun tein pohjatöitä tätä kirjaa varten, kreikkalainen draama tarjosi yhä ilmeisemmäksi käyvän vertailukohdan nykyiselle suhteellemme muuhun elolliseen maailmaan. Kreikkalaiset yleisöt käsittivät hybriksen ”sokaisevana ylpeytenä”, koska se sai henkilöhahmot käyttäytymään arkipärjää ja luonnon järjestystä uhmaavilla tavoilla ja lopulta johti heidän tuhoonsa.

Erityisin eläin on ihmisen ylemmyyskompleksin riivaama hahmo, joka heijastelee Hamletia – hybrististä hahmoa, joka

kärsii itse luomastaan tragediasta. *Erityisin eläin ei siis ole laji eikä kulttuuri, eikä edes yksilö* – se on luontoon suhtautumisen, luonnossa toimimisen ja luonnossa olemisen tapa. Monet meistä ovat opetelleet käsikirjoituksen ja toimivat uskollisesti sen mukaan, toteuttaen roolia, persoonaa, kulissia. Tämä rooliasu kätkee taakseen sen, keitä todella olemme – ehkä peitämme sen avulla omia epävarmuuksiamme. Kuitenkin naamion takana on paljon antoisampi ja todempi olemisen tapa. Kun lakkaamme mittaamasta maailmaa ihmisen mittapuulla, opimme valtavasti muista lajeista, itsestämme ja paikastamme jaetulla planeetalla. Opimme ymmärtämään, että ajatus ihmisen erityisasemasta on naamio, joka kätkee taakseen maailman ihmeellisyyden.

Monessa meistä on varmasti ihmiskeskeisyyttä. Kuitenkaan emme ole ainakaan täysin tietoisia siitä, kuten emme hybrisistä taipumuksista yleensäkkään. Ihmisen erityisaseman purkaminen voi avata oven radikaaliin muodonmuutokseen ja kehittää meistä jokaista.

Tämä maailmankuva koskettaa ja ehdollistaa kaikkia meistä jossain määrin. Mutta se ei määritä meitä. Voimme löytää muita keinoja.

Siksi tämä on myös tarina toivosta.

YLISTYS ELÄVÄLLE MAAILMALLE JA KAIKILLE SEN LAJEILLE

Jo Darwin esitti, että ihminen on vain osa luontoa, ei sen hierarkian huipulla. Silti monet tänäkin päivänä ajattelevat, että olemme maapallon älykkäin ja menestynein laji. *Eriyisin eläin* osoittaa, että ihmisen erityisyyteen uskominen on ideologia, joka perustuu enemmän kulttuurimme luomiin harhaluuloihin kuin biologiaan tai tieteeseen ja joka horjuttaa koko planeettamme tasapainoa.

Ihmislajin ainutlaatuisuutta korostettaessa unohdetaan usein se, miten hyötyisimme tämän harhaluulon purkamisesta. Näkökulman muutos johtaa paitsi kestävämpään, luontoa ja muita lajeja kunnioittavaan elämäntapaan, myös syvempään ymmärrykseen ihmisistä osana suurempaa kokonaisuutta.

Vetoavien tarinoiden ja tuoreen tutkimuksen avulla tohtori Christine Webb tarjoaa mullistavan tavan katsoa muita eliöitä heidän omilla ehdoillaan. Kirja esittelee lajien erityisyyttä laululintujen ja preeriakoirien kielestä simpanssin ja riuttakalojen kulttuureihin sekä kasvien ja sienien älykkyyteen.

***KOSMOS**

ISBN 978-952-352-202-2
56.41 | 9789523522022
KANSI: TERO AHONEN